

Kun Miklós

Hogyan került egy magyar katonai hírszerző 1925-ben a Szovjetunióba?

**A Hungarian Military Intelligence Agent
in the Soviet Union in 1925**

Összefoglalás

A tanulmány a magyar diplomácia és katonai felderítés történetének alig ismert fejezetét eleveníti fel, Taróczy Nándor ezredes 1925-ben tett, titkos szovjetunióbeli útjáról, amelynek során románellenes alapon a moszkvai hatóságokkal tárgyalt.

Summary

The study recalls a little-known chapter of Hungarian diplomacy and military inspection: Colonel Nándor Taróczy's secret visit to the Soviet Union in 1925, during which he negotiated with Moscow authorities on an anti-Romanian basis.

A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok történetében az 1925. esztendő egy lefelé ívelő folyamat mérföldkövének látszott. Ekkoriban valóban megtorpant a kölcsönös közeledés, amely alig három esztendővel korábban, az első világháború utáni diplomáciai élet nagyon fontos tanácskozásának szünetében kezdődött el, Genovában. Az

KUN MIKLÓS, történész, Széchenyi-díjas egyetemi tanár, KRE Kremlinológiai Intézetének vezetője (kunmiklo@ceu.hu).

ezt megelőző két esztendőben a maga geopolitikai érdekeit szem előtt tartó Szovjet-Oroszország és Magyarország – főleg románellenes alapon – óvatosan tárgyalt egymással a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok rendezéséről, eredményre azonban nem jutottak.

Az áttörés szinte véletlenül következett be, az 1922. áprilisi genovai nemzetközi gazdasági konferencia szünetében. A széles látókörű Georgij Csicserin szovjet külügyi népbiztos három bizalmas beszélgetés során meggyőzte magyar kollégáját, a nála nem kevésbé művelt gróf Bánffy Miklóst, hogy a két állam komolyan nyerhet, ha egy katonai konfliktus esetére összehangolja lépéseit mindkettejük ádáz ellensége, a hivatalos Bukarest ellen. A megbeszélések 1922 nyarán Berlinben folytatódtak. Egy ilyen alkalommal Kánya Kálmán külügyminiszter-helyettes közölte Georgij Csicserinnel és Nyikolaj Kresztyinszkij németországi szovjet követtel, hogy a siker érdekében érdemes lenne katonai szakértőket bevonni a tárgyalásokba. A magyar fél báró Abele de Lilienberg Ferencet, a berlini követség tanácsosát (valójában fedésben dolgozó katonai attasét) tartotta erre a legalkalmasabbnak.

De a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok felvételét szolgáló titkos berlini egyeztetések ezután is vontatottan haladtak, jóllehet Abele ezredes néhány alkalommal bizalmas román vonatkozású információt cserélt szovjet katonadiplomátákkal. Ez nem volt ritkaság a kor diplomáciai kapcsolataiban: a közös ellenséggel szembeni fellépés nagyon komoly összekötő erőnek bizonyult más országok esetében is, amelyek pedig különböző társadalmi berendezkedésük folytán farkasszemet néztek egymással. A szovjet és litván hírszerzés például egészen az 1930-as évek közepéig kölcsönösen tájékoztatta egymást a varsói vezérkar terveiről éppúgy, mint a lengyel hadiüzemek állapotáról – noha eközben a litván börtönök udvarán kommunistákat végeztek ki, az őket finanszírozó szovjet hírszerzés pedig felforgatás céljából a litván társadalom valamennyi pórúsába megpróbált beépülni.

Még inkább érvényes volt ez az 1920-as években a német és szovjet katonai, sőt részint civil kémhálózat együttműködésére Európában és Ázsiában, ahol a két ország hírszerzői időnként jól összehangolt, közös akciókat folytattak a volt antantállamok és szövetségeseik ellen. A német katonai hírszerzés vezetőinek engesztelhetetlen antibolsevizmusa egészen Hitler hatalomra kerüléséig nem akadályozta ezt. Olyannyira nem, hogy 1932-ben, amikor Bécsben több szovjet mesterkém lebukott, és hosszú börtönbüntetés várt rájuk, Ferdinand von Bredow tábornok, az Abwehr, a német katonai hírszerzés feje szovjet kérésre az osztrák fővárosba utazott, ahol sikerült is elrendeznie a Kreml számára nagyon kínos ügyet.

A moszkvai Sztálin-hagyatékban több olyan – csupán részben publikált – magánlevél található, amelyet a szovjet diktátor az 1930-as évek legelején bizalmas munkatársainak, Klim Vorosilovnak és Lázár Kaganovicsnak írt. Azt vitatták meg ezekben, hogy érdemes-e tárgyalásokba bonyolódni azokkal az amerikai diplomátákkal, akik Genfben javasolták a Kreml urait a legnagyobb titokban képviselő Szemjon Vencov-Krancnak, a későbbi párizsi szovjet katonai attasénak és egy „Vologya” álnevet viselő szupertitkos kémnek, hogy a szovjet és az amerikai fél hangolja össze a japánellenes lépéseket a Távol-Keleten. A szovjet fél pozitív válasza az amerikaiak szerint elvezethetett volna a

diplomáciai kapcsolatok gyors létesítéséhez Washington és Moszkva között.

A két világháború közötti időszakban sokáig rendkívül szorosak voltak a szovjet–török hírszerző kapcsolatok. Miközben a török politikai rendőrség üldözte az illegálisba kényszerített török kommunista pártot, a két ország különleges jogosítványokkal felruházott összekötői Moszkvában és Ankarában huzamosabb ideig hivatalosan kikérhették és elolvashatták az őket érdeklő, közös ellenségeikre vonatkozó titkos hírszerző aktákat, sőt ki is jegyzetelhették azokat.

Az ilyen típusú együttműködéshez azonban többnyire hivatalos külpolitikai kapcsolatra volt szükség. A kedvező csillagzat alatt kezdődött, főleg románellenes alapon zajló magyar–szovjet tárgyalások idővel többek között ennek hiánya miatt feneklettek meg. Pedig 1923 folyamán már nemcsak Berlinben, hanem más európai fővárosokban – például Varsóban és Bécsben – is puhatolóztak egymásnál a szovjet és a magyar diplomaták, valamint a két ország katonai hírszerzői. A Stanford Egyetem Hoover Intézetében őrzött levéltári iratok között egy nagyon részletes korabeli feljegyzést találtam erről Grigorij Beszedovszkij tollából. A neves szovjet diplomata a párizsi szovjet követség ügyvivője volt, ám 1929-ben egy szép napon átugrotta az épületet körülvéő kert kerítését. Örökre elhagyta állomáshelyét, és a francia titkosszolgálat soraiba lépett. A Hoover Intézetben őrzött jelentésében azt írta, hogy emlékei szerint 1923 késő őszeig alig történt érdemleges az eredeti genovai Csicserin-terv megvalósítása érdekében. A tárgyalások megtorpanásában a szökött diplomata szerint elsődleges szerepet játszott a két ország politikai elitje között meglévő mély, csaknem kibékíthetetlen világnézeti szakadék. Ugyanakkor, vélekedett Beszedovszkij, a szovjet fél a diplomáciai kapcsolatok felvételéért cserébe kezdetben aligha kínálhatott túl sok konkrétumot Budapestnek.

Ebben sok igazság van. A cári birodalom romjain létrejött Szovjetunió a hosszú és véres polgárháborút követően nehezen volt képes talpra állni. A lengyel–szovjet-orosz háborút lezáró rigai béke, valamint az 1914 előtti európai térképeket átrajzoló Párizs környéki békediktátumok következtében pedig megszűnt a közös orosz–osztrák–magyar határ, s vele a közvetlen vasúti összeköttetés Moszkva és Budapest között. Mindez kivárára sarkallta a Bethlen-kormányt, már csak azért is, mert nem lehetett komolyabb kereskedelmi kapcsolatok létesítésére számítani a szovjet féllal.

A magyar külpolitika alakítói emellett érzékelték több európai állam – főleg Anglia, Franciaország és Lengyelország – rosszallását, miután 1923/1924-ben többször is kiszivárgott, hogy a hivatalos Budapest rendezni kívánja kapcsolatait a „vörös Moszkvával”. A szovjet diplomácia számára nagyon fontosnak látszott a „magyar kártya” kijátszása, már csak azért is, mert a legtöbb európai ország 1922/1923-ban még csupán mérlegelte a hivatalos kapcsolat megteremtését Moszkvával. A szovjet külpolitika irányítói, mindenekelőtt Csicserin szemében adott volt tehát egy ország Kelet-Közép-Európa szívében, amely a Szovjetunióhoz és a vele akkor de facto szövetséges weimari Németországhoz, valamint a Kemal Atatürk vezette Törökországhoz hasonlóan nem volt érdekelve a Párizs környéki békerendszer nyomán létrejött status quo fenntartásában. Míhelyt azonban konszolidálódni látszott a Szovjetunió kapcsolata több győztes vagy semleges európai állammal, a hivatalos Budapest kezdett leértékelődni a Kreml szemében. Ez arra készítette a magyar diplomáciát, hogy lépjen: 1924 tavaszán a magyar

kormány rászánta magát, hogy a korábbi hónapoknál jóval aktívabb magatartást tanúsítson a szovjet féllel folytatott tárgyalásokon. Az újabb bécsi és berlini titkos megbeszélések eredményeképpen megjelent a fény az alagútban: megvalósulni látszott Csicserin és gróf Bánffy eredeti terve a két ország közötti hivatalos kapcsolat létrejöttéről.

Az év őszére a jelek szerint a magyar katonai hírszerzés is bekapcsolódott a tárgyalásokba. Erről tanúskodik, hogy 1924. augusztus 26-án Kánya Kálmán magyar követ és szovjet kollégája, Nyikolaj Kresztyinszkij éppen báró Abele berlini lakásán jutott el a magyar fél által prezentált szerződéstervezet megvitatásáig. Az események még jobban felgyorsultak szeptember 3-án, amikor a szovjet fél részéről a tárgyalásokba bekapcsolódott a moszkvai külügyi népbiztosság akkori „erős embere”, Makszim Litvinov. A többször is megvitatott klauzulákat tartalmazó szerződés parafálására már tíz nap múlva sor került.

A „berlini szerződés” aláírása után úgy látszott, hogy Magyarország és a Szovjetunió záros határidőn belül külképviseletet nyithat a másik fél fővárosában. Moszkva még előre is szaladt: gyorsan kinevezte budapesti követének Jan Davtjant, egy régi bolsevik párttagot, aki diplomatafedésben dolgozó hírszerző volt. A nemzetközi kapcsolatok történetében igen jártas, több nyelvet beszélő örmény politikus hozta létre 1918 elején a szovjet politikai rendőrség, a VCSK felderítő részlegét. Később pedig egyszerre látott el diplomáciai és hírszerző feladatokat a kis balti demokráciákban, majd Kínában. Családja emlékei szerint Davtjan komolyan készült budapesti missziójára. Egy volt hadifogoly segítségével elkezdett magyarul tanulni, és minden könyvet megszerzett, amelyek ha csak érintőlegesen is, de utaltak az 1848-as magyar forradalomra vagy az Osztrák–Magyar Monarchia történetére.

Kiválasztása logikus volt, kiváltképp hogy a szovjet–román kapcsolatok 1925 elején fagypontra jutottak. A Prut folyó mentén szinte folyamatosan kisebb összeütközésekre került sor. Az 1920-as évek elején a szovjet katonai hírszerzés a kommunista világpárt, a Komintern segítségével átvette a besszarábiai forradalmi parasztok szövetsége, a többnyire bolgárokból álló dobrudzsai forradalmi szervezet és a szovjet földről beküldött ukránokból illegálisan létrehozott Vizvolenyije, vagyis Felszabadítás nevű bukovinai félkatonai csoportok ellenőrzését. 1924 végére papíron mindhárom szervezet a román kommunista pártvezetés felügyelete alá került ugyan, de továbbra is a szovjet instruktorok akarata érvényesült. Az események fontos szereplőjétől, Jász Dezsőtől (Juan de Pablótól) hallottam egykoron, hogy a királyi Románia peremterületein az 1920-as években kirobbant fegyveres lázadásokat szinte kivétel nélkül helyismerettel rendelkező, besszarábiai származású szovjet vörös tisztek irányították. Némely kis létszámú „román partizán” szabadcsapat kizárólag a mai kommandósokra emlékeztető, különleges kiképzésű, szovjet állampolgárságú orosz és ukrán, ritkábban bolgár fegyveresekből állt.

Ebben a kiélezett helyzetben a szovjet hírszerzés ásza, Jan Davtjan követi kinevezése a magyar fővárosba komoly sakkhúzás lett volna a Romániával félig-meddig háborúba keveredett Moszkva számára. Erre azonban végül nem került sor. A magyar–szovjet „berlini szerződés” budapesti parlamenti ratifikálása – a Bethlen-kormány eredeti törekvéseit felülírva, főleg belpolitikai okokból – jócskán kitolódott, majd végül elmaradt. A szovjet fél válaszul bekeményített: a magyar export számára kedvező kilátásokkal kecsegtető gazdasági tárgyalásoknak befellegzett. 1925 áprilisában a hazája

diplomáciai vereségét személyes kudarcként megélő Kresztyinszkij berlini követ leállította az összes további hivatalos megbeszélést a magyar féllel.

SZEGÉLYORSZÁGOK EURÓPA NYUGATI ÉS KELETI HATÁRÁN

A kisantant országait ellenségének tekintő szovjet és magyar katonai hírszerzés kapcsolata ennek ellenére megmaradt, bár a következő titkos megbeszéléseket 1925 tavaszától már nem a német fővárosban, hanem az észtszázági Revalban, majd a lettországi Rigában folytatták. Magyar részről báró Abele Ferenc helyett Taróczy Nándor ezredes vette át a kapcsolattartó szerepét. A két balti fővárosban diplomatafedésben dolgozó magyar hírszerző nem szimpatizált a szovjet rendszerrel, ám jól felkészült, oroszul kifogástalanul beszélő katona lévén, még a közvetlen hivatali főnökeivel folytatott vita árán is azzal a koncepcióval rukkolt elő, hogy az ellenséges gyűrűvel körülvett magyar külpolitika, amely a revíziót tartotta szem előtt, Nyugaton aligha találhat magának megbízható szövetségeseket, Euráziában azonban – idővel, persze – igen. Ezt írta legalábbis Taróczy ezredes az 1920-as évek második felében keletkezett összefoglaló munkáiban és néhány oldalas jelentéseiben is. Amikor pedig a magyar fővárosban – máig sem világos, kinek vagy kiknek a részéről – felmerült, hogy nem kellene feladni a magyar–szovjet közeledés tervét, a további titkos tárgyalásokhoz adva volt Taróczy személye.

A kapcsolatfelvétel színhelye sem volt véletlen. 1925 áprilisában, amikor Taróczy Nándor az észtszázági magyar követség tanácsosaként becsengetett a rendőrök által éjjel-nappal őrzött rigai szovjet követségre, a balti országok közül Lettország volt a legalkalmasabb helyszín a szovjet ki- és beutazási kérelmek beadására. Az ősi Riga ugyanis afféle átjáróháznak számított Európa-szerte – akárcsak az 1920-as években Berlin és Bécs, később Genf, a második világháború alatt pedig Lisszabon és Ankara –, ahol mindenki által hallgatólagosan elfogadott kémtevékenység folyt, s ennek nyomán könnyen lehetett titkos információhoz jutni, főleg persze pénzért. A nyugati külpolitikai műhelyek és intézmények az ekkoriban még ritkaságszámba menő szovjet szakértőket kiképzés céljából először gyakran Rigába küldték gyakorlatra. Még Washington is ezt tette: a későbbi neves diplomaták, George Frost Kennan és William Christian Bullitt számára igen fontos felkészítő állomás volt a lett főváros.

A rigai szovjet képviselő, a titkolózás aurájával körülvett patinás belvárosi palota, amely egy kisebb fellegrvár benyomását keltette, a Kreml egyes számú információs és kereskedelmi központja volt az egész balti térségben. Akik Taróczy Nándort fogadták, pontosan tudták, hogy a magyar kérelmező nemcsak Reval észt fővárosban tölt be fontos diplomáciai posztot, hanem a lett fővárosban is tevékenykedik mint hírszerző. A vízumkérelem benyújtását megelőző hetekben ugyanis a magyar katonadiplomata többször találkozott szovjet illetékesekkel. Az információcsere során tájékoztatta őket egy Szemasko nevű szovjet hivatalnok „árulásáról” is, és a két ország közötti közeledés jegyében közölte tárgyalópartnereivel, hogy szeretne helyszíni benyomást szerezni Moszkváról. Taróczy kérése a jelek szerint a szovjet külügyi népbiztosság és a hírszerzés vezetőinek is kapóra jött. 1925. március végén a rigai követség területén működő konzulátushoz utasították, amely egyben az akkor OGPU néven működő szovjet politikai rendőrség egyik fontos

részlege, a civil hírszerzés, az INO (*inosztrannij otgyel*) lettországi központja volt.

A titkos tárgyalások színhelyéül szolgáló Lettország a cári birodalom romjain, a szovjet-országi polgárháború viharában létrejött három kis balti ország egyike volt. A Moszkvában *limitrof államok*, vagyis „limesek menti képződmények”, korabeli magyar szóhasználatlalt „szegélyországok” egyikének csúfolt állam a kortársak emlékei szerint egyáltalán nem látszott elmaradott, provinciális országnak. A módos lett parasztok gépesített tanyákon gazdálkodtak, Riga, a főváros multikulturális metropolisként prosperált. A belvárost változatlanul részint német nemesek, a kultúrájukhoz, vallásukhoz ragaszkodó, de egyre inkább asszimilálódni kívánó zsidó kereskedők, iparosok, valamint egykori, elszegényedett orosz hivatalnokok, értelmiségiek és menekültek lakták. A külső kerületeket főleg a környező falvakból beköltöző lett családok népesítették be, akiknek a világválság éveit leszámítva bőven akadt munkája.

A hosszú tengerpartja miatt stratégiai kivételes lehetőségekkel rendelkező Lettország az 1920-as években a Szovjetunió legfőbb melegtengeri kijáratának számított. A lett költségvetésben ennek köszönhetően jelentős szerepet játszott a szovjet fél által utalt tranzitdíj éppúgy, mint a kikötői raktárok használatáért kirott, eleinte inflációkövető ár. A hivatalos Riga nyomás alatt tartotta a jól szervezett, ám korábbi nagybirtokosi és iparbárai pozícióból részint kiakolbóltott, ősi palotáiba visszahúzódó, a megszorítások hatására fokozatosan emigrálni kényszerülő német elitet, amelynek tagjai Németországban letelepedve részint a weimari köztársasággal szemben álló radikális jobboldalhoz, köztük Adolf Hitler nemzetiszocialistáihoz csapódtak. A németekkel ellentétben a lett hatóságok kesztyűs kézzel bántak a színes kulturális életet élő népes orosz kisebbséggel, főleg az emigráns értelmiségiekkel. A Szovjetunióval folytatott virágzó gazdasági kapcsolatok reményében az orosz menekültkolónia szovjetbarát, baloldali köreivel szemben sem léptek fel túl agresszívan.

Az 1920-as évek elején még egy szovjet üdülő is üzemelt a rigai tengerparton az ott pihenő, civil ruhás vöröskatonák által őrzött bolsevik vezetők és családtagjaik számára. A polgárháborús nélkülözés időszakában a szovjet (többnyire leningrádi) nomenklatúra a gazdaságilag ezer szállal Nyugat-Európához, főleg pedig a skandináv országokhoz kapcsolódó, korántsem nélkülöző Lettországból szerezte be továbbá azokat az élelmiszer- és luxuscikkeket, amelyeket a hazai *bázisokon* (titkos elosztókban) nem tudott fellelni. E mindkét fél számára előnyösen alakuló lett–szovjet kereskedelmi kapcsolatokkal magyarázható, hogy 1922/1923-tól Riga lett a Szovjetunió „Európa-ra néző ablaka” a csupa ellenséges országgal körülvevett bolsevik proletárállam limesei mentén. A többi baltikumai ország nem vállalta ezt a szerepet. A szovjet-országi polgárháború végén a Kreml elsőként ugyan az egészen parányi – Moszkvában emiatt gyengének tartott – Észtországgal létesített diplomáciai kapcsolatot. A közeledés azonban igazából nem bontakozott ki, majd végképp megtorpant a bolsevikok által támogatott, ám 1924. december elején kudarcba fulladt, véres megtorlással végződő revali (tallinni) munkásfelkelés nyomán.

Az 1920-as évek első felében ennél is feszültebb volt, sőt kis híján regionális háborúba torkolt a finn–szovjet viszony. A bolsevik vezetés képtelen volt beletörődni, hogy az 1918. évi rövid, de nagyon véres polgárháború nyomán megszűnt Finnor-

szág függősége Moszkvától. Emiatt a két ország határőri posztjai közelében gyakori puskaropogás, néha gépfegyverkattogás hallatszott. Olykor napokra elvágták a Szovjetunió és Finnország közötti kommunikációt a speciális tanfolyamokon kiképzett, szovjet tisztek parancsnoksága alatt harcoló, nagyrészt orosz vagy eloroszosodott finn „vörös partizánok”, s a velük farkasszemet néző „fehér finn” szabadcsapatok meg a határőrök, akik németországi háborús raktárokból hozzájutottak a legmodernebb fegyverekhez.

A moszkvai kormány, a Népbiztosok Tanácsa a lankadatlan területszerzés érdekében komországot hozott létre a hatalmas területű, ám gyéren lakott Finnországgal átellenben. A *Karéliai Munkakommün* légvonalban közel volt Helsingfors (Helsinki) finn fővároshoz. A fában nagyon gazdag, részint finnek és a velük rokon karélok lakta, ősi orosz város, Petrozavodszk székhelyű autonómia a bolsevik állam egyik fő katonai-logisztikai bázisa lett a baltikumi térségben. Nem ritka kivételként, hiszen a Karéliai Munkakommünhöz hasonló határőrvidék létesült Moldáviai Szovjet Autonóm Terület néven a Románia által 1918-ban Szovjet-Ukrajnától elcsatolt Besszarábiával átellenben.

A Szovjetunió területi expanziójától tartó baltikumi „szegélyországok” közül egyedül Litvánia jöhetett szóba szövetségesként a Kreml számára, lengyelelles alapon. A lengyel–litván kapcsolatok ugyanis hihetetlenül elmérgesedtek azt követően, hogy Varsó 1921-ben katonai erővel elfoglalta a nagyrészt lengyelek lakta Vilniust (Vilnát) és környékét. Az évszázados közös múltra visszatekintő Lengyelország és Litvánia között ekkor még a vasúti közlekedés és a postaforgalom is megszakadt. A világsajtót bejárta a megrázó fénykép, amelyen litván pályamunkások éppen felszedték a vasúti síneket, lengyel határőrök pedig sorompót emeltek a korábban közösen használt, élénk forgalmat bonyolító, de addigra teljesen kiürült határállomáson.

A Litvánia számára különösen súlyos helyzetben Moszkva mindent megtett, hogy magához édesgesse a hivatalos Kaunast (vagyis Kovno egykori orosz kormányzósági székhelyet), amely Vilnius annexiója után a megcsönkített Litvánia új fővárosa lett. Ám az európai kontinensen magára maradt litván vezetés visszafogottan reagált a szovjet szíréhangokra. Ugyanis a győztes antantországok, amelyek az 1920-as évek közepére a Szovjetunió elszigetelésére *cordon sanitaire*-t hoztak létre, erőteljes nyomást gyakoroltak Kaunasra. A presszió hatására a litván kormány – kisebb szünetet leszámítva – a két világháború között kitartott a szovjet-oroszországi polgárháború viharában meghirdetett bolsevikellenes kurzusa mellett. A szovjet fél által szorgalmazott lengyelelles szovjet–litván katonai paktum létrejöttét emellett akadályozta a közös határok hiánya. A történelmi földrajzot rosszul ismerő bolsevik tárgyalódelegáció tagjai a Lengyelországgal folytatott 1921. évi rigai béketárgyalásokon beleegyeztek a Moszkva számára előnytelen északnyugati lengyel–szovjet határszakasz megrajzolásába. Mire kiderült, hogy ezzel elvágták Szovjet-Belorussziát a vele szomszédos Litvániától, már késő volt!

OROSZ KULTÚRÁJÚ SZOVJETELLENES POLITIKUSOK

A cári birodalom összeomlása nyomán függetlenségüket elnyert limitrof államok két

világháború közötti története végig a nagy szomszédok árnyékában íródott, de lakosaik nagy többsége számára – a Kelet-Poroszországgal határos litvánokat leszámítva – inkább Moszkva, mint a távolabbi Berlin jelentette a fő veszélyt. A „szegélyországok” politikusai nemcsak szovjet-, hanem oroszellenesek is voltak, noha többnyire komoly orosz gyökerekkel rendelkeztek. A lett állam vezetői például, akárcsak a finn, a litván, az észti és részint a lengyel elit tagjai, a cári korszakban orosz gimnáziumban érettségiztek, nemritkán szentpétervári vagy moszkvai felsőoktatási intézmények, kadétképző iskolák padjait koptatták. Mégis, jó részük titkolta, hogy Puskin nyelvét tekinti második anyanyelvének. Csupán kevesen büszkélkedtek a kétnyelvűséggel: egyikük Carl von Mannerheim volt, a függetlenségét elnyert Finnország legtekintélyesebb katonai vezetője. A „finn Hindenburg” ifjúkorában az utolsó orosz uralkodó, II. Miklós adjutánsaként szolgált, a 20. század elején pedig az orosz hírszerzés megbízásából vezérkari tisztként hosszú időt töltött Tibetben, ahol többször is ügyesen kicsúszott az őt árgus szemmel figyelő angol katonai ügynökök kezéből.

Fiatalkorában nagyon mély orosz hatások érték az európai kontinens keleti felének másik híres katonapolitikusát, Józef Piłsudkit is. Pedig a modern kori lengyel állam megteremtője családi okok miatt zsigerből gyűlölte a *moskal*-okat (muszkákat). A cári hatóságok ugyanis 1887 tavaszán, a III. Sándor elleni merénylet előkészítésének vádjával letartóztatták testvérbátyját, Bronisławot, akinek egyik összeesküvő társa történetesen Alekszandr Uljanov volt, Lenin fivére. A leendő lengyel diktátort alig húszesztendősen ebből az ügyből kifolyólag bebörtönözték, majd száműzték Szibériába. De az élete végéig abszolút prioritásnak tekintett, mélyen megélt politikai oroszellenessége Piłsudkit nem akadályozta abban, hogy ha elfáradt, elővegye ifjúságának kedvenc orosz klasszikusait, vagy gramofonlemezről orosz operaáriákat hallgasson.

A lett elit „erős kéz” politikáját hirdető első nemzedékének tagjai az 1930-as években nagyrészt hasonló életpályát jártak be. Ennek nyomán, orosz nyelvtudásuknak és kiváló helyismeretüknek köszönhetően, az európai politikusgarnitúrához képest a lett vezetés nemegyszer ügyesebben készült fel a Kreml várható diplomáciai lépéseire. A „szovjet üllő” és a „német kalapács” közé szorulva hazájuknak sokáig sikerült harmadikutas politikát folytatni. Ezért is választhatta úti céljául Rigát a szovjet féllal titkos tárgyalásokra készülő Taróczy Nándor.

Csakhow egy rövid ideig tartó enyhülést követően az 1920-as évek közepén ismét feszültté vált a helyzet a Szovjetunió és a győztes antantországok, valamint a *cordon sanitaire*-t alkotó kelet-közép-európai és baltikumi államok között. A Kreml ezért minden közeledést fokozott gyanakvással fogadott. A lettországi szovjet külképviseletre is több tapasztalt belügyest telepítettek, és a Lubjankáról, az OGPU főhadiszállásáról érkező jövevények jól őrzött titokszobákat, pánccéltermeket építettek ki. A GRU, a szovjet katonai hírszerzés szintén növelte lettországi jelenlétét. A kémhisztériától vezérelve a szovjet Külügyi Népbiztosság megnehezítette beutazó vízumok kiadását a Szovjetunióba. Alig akadt hét, amikor Moszkva ne figyelmeztette volna körlevélben a külképviseletet, hogy munkatársai alaposan szűrjék meg a be- és kiutazó vízumért folyamodókat.

A Taróczy Nándort kihallgató hivatalnokok szovjet állampolgárságú, lett nemzetiségű hírszerzők voltak. Szinte kivétel nélkül ezek a nagyrészt eloroszosodott lettek alkot-

ták a már említett INO és még inkább a GRU rigai „lerakatának” személyzetét. Mára nagyrészt feledésbe merült, hogy az 1920-as években a szovjet civil hírszerzés vezetőinek számottevő része lett volt, akik többsége általában már a szovjet-országi polgárháborúban is – karhatalmistaként – részt vett a vörösök oldalán. A kortársak némileg el is túlozták akkori szerepüket, amikor azt sugallták, hogy Lenin és Trockij rendszere óhatatlanul megbukott volna, ha nem támaszkodhat a bolsevik vezetés pretoriánus gárdáját alkotó egykori első világháborús lett lövészekre. De tény, hogy e nép fiai felülreprezentáltak voltak a Vörös Hadsereg vezetésében, főleg pedig a politikai rendőrség kötelékében. Sokáig főleg közülük verbuválódott a szovjet katonai hírszerzés és kémelhárítás felső és középszintű állományának jelentős része. A statisztikai adatok szerint a szovjet-országi katonai kémhálózat akkor még csupán 89 fős csapatában 1918 végén 39 lett és észt nemzetiségű munkatárs szolgált. Az évek folyamán létszámuk a szintén lett Jan Berzin (Berzins) parancsnokolta GRU-ban ennél is számottevőbb volt. Az oroszul jellegzetes, kemény akcentussal beszélő, egymás karrierjét kölcsönösen egyengető polgárháborús veteránok gyakori látogatói voltak a leningrádi és moszkvai lett kommunista klubnak. Jól összeszokott korporációként működtek mindaddig, amíg a sztálini terror nem végzett velük. A szovjet diktátor nem csupán azért „rostálta meg” őket, mivel veszélyesnek ítélte őket a hatalmára nézve. Az 1930-as évek második felében eleve bűnös nációnak tekintette a letteket, s meghatározott kvóta nyomán rendeztetett vérfürdőt a körükben.

A SZÍVÉLYES KIHALLGATÁS

Lettországban az 1920-as évek közepén a legkevésbé sem örültek a szovjet hírszerzők illetén jelenlétének, de egy ponton túl nem tehettek ellene semmit. Egyrészt azért, mert a korrupt rigai felső vezetés egy részét, akárcsak több befolyásos sajtómunkást, a szovjetek pénzelték. A Rigában dolgozó „szovjet lettek” az évek folyamán beépültek a haderő és a gazdaság pórusaiba. A rendszerváltáskor sokak számára mellbevágó hír volt, hogy Lettország későbbi első embere – gyakorlatilag diktátora –, a parasztpárti Kárlis Ulmanis az 1920-as évek közepén egy szovjetek által finanszírozott vállalat felügyelőbizottsági tagjaként olyan irreálisan magas tiszteletdíjat kapott, amely megközelítette a havi képviselői fizetését.

Az 1920-as években a lett politikai rendőrség olykor megpróbálta visszaszorítani az orosz terjeszkedést. 1924-ben és 1926-ban például két hullámban bebörtönöztek több szovjet ügynököt, többnyire a hadsereg soraiból, ezzel is jelezve a rigai OGPU rezidentúrának, hogy fogja vissza tevékenységét. A sztálini rendszerrel később szembefordult szovjet diplomata, Fjodor Raszkolnyikov özvegye, Muza Kanivez, aki férje meggyilkolása, 1939 szeptembere után Franciaországban telepedett le, negyedszázada azt mesélte nekem, hogy Revalban és Rigában a helyi rendőrök néha váratlanul elkezdtek vegzálni a szovjet külképviseleteket felkereső embereket, „akármilyen jól öltözöttek is voltak”. Taróczy Nándort azonban, aki egy Lettország szempontjából baráti ország útlevelel rendelkezett, a lett rendőrök nem merték feltartóztatni. A rigai szovjet követtség munkatársai is tüntető szívéllyességgel fogadták. Tisztában voltak azzal, hogy noha Taróczy egy olyan országot képvisel a Baltikumban, amely nem tart fenn hivatalos

kapcsolatot a Szovjetunióval, nem lehet akárki, ha személyével egyszerre foglalkoznak a szovjet külügyben meg a politikai rendőrség fellegvárában, s egyik intézmény sem gördít akadályt a beutazásához. Mire a magyar diplomata és orosz felesége, Marina Cserjomusina 1925 áprilisában megérkezett Rigába, addigra ügyük nagyrészt elrendeződött a különböző moszkvai irodákban.

A magyar hírszerző úgy tett, mintha privát személyként kopogtatna be a rigai szovjet követségre. Hangsúlyozta, hogy kifejezetten magánlátogatásra készül Moszkvába, ahol hosszú időt töltött az első világháború előtt. Szavait mosoly kellett hogy fogadja, hiszen a szabályos kémközpontként működő külképviseleten tudták, hogy Taróczy beutazását maga Mihail Trilisszer, az INO mindenható főnöke intézte a szovjet Külügyi Népbiztosságon. E nélkül szó se lehetett volna a moszkvai útról. A Taróczy házaspár ugyan nemzetközileg érvényes magyar diplomata-útlevéllel rendelkezett, amelyet az összes európai országban elfogadtak, ám az 1920-as évek közepén ez még nem jogosította fel őket arra, hogy az OGPU írásos engedélye nélkül beutazzanak a „proletariátus közös hazájába”, és még kevésbé, hogy gond nélkül hazatérjenek onnan. A Szovjetunióba akkreditált külföldi diplomatákat általában védte az immunitásuk, de még velük is megesett, hogy a vádlottak padjára kerültek, és megalázó vallomást kellett tenniük bíróság előtt, megváltva ezzel a hazatérés jogát. Ilyen egyházi személyekkel, így a katolikus vagy a lutheránus felekezet idegen állampolgárságú tagjaival is megtörtént. Sőt, 1926-ban a szovjet politikai rendőrség emberei Moszkvában fényes nappal, egy népes belvárosi utcán egyszerűen agyonlőtték Alo Berk észt katonai attasét.

Amikor Taróczy Nándor a moszkvai útra vállalkozott, tudnia kellett, hogy önmaga mellett szeretett feleségét is ezer veszélynek teszi ki. A magyar katonadiplomata azonban néhány hónappal később úgy emlékezett, hogy ennek ellenére magabiztosan lépte át a rigai szovjet külképviselet kapuját. Máig nem tudjuk, ki volt az a szovjet hírszerző, aki bizalmasan értesítette őt, hogy beutazási kérelmét jóváhagyták Moszkvában, és Lettország fővárosában mindenképp meg fogja kapni a két fényképével, valamint fél tucat aláírással, pecsétekkel ellátott, több nyelven kiállított, két hónapra szóló vízumot. A rigai szovjet képviselet munkatársai ezt át is nyújtották neki, ám nem engedték őt el egykönnyen. Kedves kérdésekkel igyekeztek „kikóstolni” a magyar látogatót, de a kihallgatással felérő találkozó során igyekeztek rá is ijeszteni. Tudni akarták, hogy az első világháború alatt volt-e orosz hadifogságban? Mi az állandó tartózkodási helye? Mely követséghez van beosztva? Hol teljesített korábban szolgálatot? Vajon tudja-e a budapesti külügyminisztérium, hogy a Szovjetunióba szándékozik utazni? *A Szovjetuniói utazásom. 1925. április–május* című kéziratában az ezredes ekként számolt be erről: „A szovjet külügyi népbiztosság döntése a kitűzött időre tényleg meg is érkezett. A vízumra vonatkozó engedélyt megadta, de csak a beutazásra. Amikor ezen korlátozással szembeni csodálkozásomnak adtam kifejezést, azt felelte a szovjet ügyvivő, hogy be- és kiutazási vízumot a legritkább esetekben szoktak adni, és rendes körülmények közt csak a beutazásra szóló vízumot engedélyezik. Ha tehát ezzel megelégszem, fűzte hozzá, úgy mindjárt utasíthatja a főkonzult, hogy útlevelemet a beutazási vízummal ellássa. Még aznap este vonatra ültem.”

EGY MAGYAR FŐTISZT KALANDOS ÉLETÚTJA

Ezekre a kérdésekre nem volt nehéz felelni egy tapasztalt diplomatának, főleg nem a már két évtizede hivatásos hírszerző Taróczynak. Az ekkor 41 éves, részben katonacsaládból származó férfi eredeti neve a szláv hangzású Szmazsenka Ferdinand volt. Ez felvidéki szlovák gyökerekre utal – édesanyja is szlovák eredetű volt –, ám a családi legendárium szerint apai ágon a Szmazsenkák orosz bevándorlók utódai lehettek, amire az ezredes maga is utalt moszkvai utazásáról szóló kéziratában. Számos tisztársához hasonlóan az 1920-as években lezajlott országos magyarosítási kampány keretében vette fel a Taróczy nevet. Komoly lexikális tudásról tanúskodó, nagyrészt kéziratban maradt, jelentős hagyatékának választékos stílusa arra vall, hogy bármely civil értelmiségi pályán megállta volna a helyét. Kiválóan tudott németül, franciául, angolul és olaszul, de a szláv nyelveket is jól értette. Az orosz fiatal magyar tisztként, még Szentpétervárról sajtátította el 1904-ben, amikor a cári birodalom fővárosában az Osztrák–Magyar Monarchia katonai attaséja mellett szolgált. E minőségében az orosz–japán háború mandzsúriai csatáit is felkereshette megfigyelőként. Orosz feleségét azonban nem a cárok országában, hanem nizzai pihenése közben ismerte meg. A fiatalok azonnal egymásba szerettek, s a lány gazdag földbirtokos apja letette a házassághoz szükséges kauciót. Ettől kezdve az első világháború kitöréséig alig volt olyan év, amikor elmaradt volna a házaspár oroszországi látogatása. Hogy Taróczy Nándor eközben szerzett katonai előjáróit érdeklő információt, arról csupán egészen homályos utalások maradtak fenn a hagyatékában. 1914 kora őszén annyi kortárséhoz hasonlóan körülötte is felgyorsultak az események. Következett a frontszolgálat, majd vezérkari munka, az Osztrák–Magyar Monarchia háborús veresége – amely Taróczyt mélységes depresszióba sodorta –, a két forradalom, később a bécsi kiküldetés, ahol levéltári munkája mellett már hírszerzőként is tevékenykedett. Egyik fontos elhatározása ekkor a „visztulai csoda” heteiben/hónapjaiban a szovjet ellenféllel nehéz harcát vívó fiatal lengyel állam titkosszolgálatával való szoros együttműködés volt. Bécs után egy kisebb kitérővel a diplomatafedésben végzett katonai attaséi munka következett Revalban és Rigában.

A két balti fővárosban Taróczy többször szembekerült Jungerth-Arnóthy Mihállyal, aki követi minőségben később elsőként képviselte Magyarországot a szovjet fővárosban. A két diplomata alighanem az akkori idők legjobb szovjetszakértője volt a magyar diplomáciai karban, de az oroszul nem túl jól társalgó és olvasó Jungerth-Arnóthy könnyebben sodródott az árral, alkalmazkodóbb volt, és az akkori magyar politikai osztály szemszögéből nézve látványosabban, egyúttal óvatosabban adta elő nézeteit. A kiváló nyelvtudású, szovjet lapokat és szakkiadványokat rendszeresen olvasó Taróczy nála logikusabban és keményebben fogalmazott. A kettejük közötti összecsapások miatt a moszkvai utazás tervét Taróczy Nándornak „katonai vonalon” kellett egyeztetnie, míg eredeti tervei a Moszkvával való románellenes alapon létesítendő szövetség létrehozásáról a magyar külügyben akkor is, később is rendre süket fülekre találtak.